

A PÁSZTORÉLET EMLÉKEI

NAGY GYULA

I. Rideg pásztorkodás

A Vásárhelyi-pusztán a *rideg jóságtartás* olyan régen megszűnt, hogy a legidősebb emberek emlékezete sem éri már el. Ha azonban megtoldjuk apáik emlékezetével, akkor ma még a rideg jóságtartás emlékeinek maradványaiból vázlatos képet nyerhetünk azokról az időkről, amikor az állatállomány jelentős részét ridegen tartották. Azonban ehhez a különböző forrásmunkákat is segítségül kell hívnunk.

Győrffy István Nagykunsági krónikájában hű képet rajzol a rideg állattartásról s a rideg pásztorokról. „A szilaj, vagy másként rideg pásztorok azok voltak, akik esztendőn át künn éltek a gondjaikra bízott jósággal a rétségekben és a lápokon. A csordás, csürhész, juhász reggel kihajtott, este hazahajtott. A gulyás, szelídcsikós, kondás, nyáj-juhász tavasszal kiverte, ősszel szétverte a nyáját. De a szilaj-ménes, gulya, konda szünes-szüntelen künn legelt, télire sem verték szét.”¹

Szeremlei Samu Hód-Mező-Vásárhely története című munkájában pedig a Vásárhelyi-pusztán rideg jóságtartását ismerteti. „A város lakossága az egész korszakban hű maradt régi foglalkozásához, az állattenyésztéshez, melyre a talaj alkata, őseinek hagyománya, a nép egyszerűsége, szabadsági és tétlenségi hajlamai s a korszak viszontagságos története és állapota egyaránt utalták. Ez volt a fő jövedelem forrás, az általános életmód, melyhez képest minden egyebet mellékesnek tekintett. Ez volt az egyetlen gazdasági cikk, melynek előállításához semmi további beruházás és kiadás sem kellett, mert a jóság télen-nyáron kinn legelt a mezőkön s belőle a nép mindig pénzelt. A régi neves nagygazdák: a Törökök, Hódiak, Zsarkók, Kincsesek, Szilágyiak stb. kiterjedt marhatenyésztést űztek azokon, hasonlóan a török dűlásban megmaradt falvak lakosaihoz, kik magtermeléssel csak annyiban foglalkoztak, hogy a család élelmezése által kívánt mérvben szántottak és vetettek. Maga a tanács később is elismeri és sokszor hangoztatja, hogy a város lakosainak minden jövedelmök, melyből adót és egyéb fizetéseket teljesíthetnek, csupán csak marháikból legyen.”²

Az állattartás szempontjából legnagyobb fontossága a legelőnek volt. A török uralom alatt a megnövekedett határ nagy része legelő volt. A törökvilág után kevesebb lett a legelő, mert az elpusztult községek újratelepítői jóságainak kellett a legelő, s ezért a vásárhelyiek legelőterülete a közigazgatási határok közé szorult. A határigazítás nem tervszerűen történt, hanem mindig csak ott rendezték, ahol vita merült fel. Először a Makó felőli bizonytalan határt rendezték, 1737–1738-ban rögzítették az akkori határokat. Az 1745–1747. években történt határrendezés jelölte ki Mágocs, Derekegyháza, Újváros, Vereskutas és Szöllős határait. Majd a földvári határt tűzték ki. 1752-ben egyezett meg a Károlyi család a csanádi

¹ Győrffy István: Nagykunsági krónika. Bp. 1955. 27.

Szeremlei Samu: Hód-Mező-Vásárhely története IV. Hódmezővásárhely, 1911. 233–234.

püspökkel a réti határon. Sok vita volt Rudnyánszky Józseffel, a tótkomlói földesúrral: de végül is a két földesúr 1750 körül megegyezett Nagyhajlás, Tótkomlós és Szőlőls határraira.³

A Tolna megyei Zombárol 1744-ben idetelepedett orosházaiak panaszkodtak, hogy: „Sok bajuk volt a szomszéd vásárhelyiekkel, kik ezt az egész határt megszokták a magukénak tekinteni; ki is jött az előljáróság a helyszínen szerezni meggyőződést az új települők jogáról; Csizmadia Molnár Gergely (a mostani Csizmadia család őse) mutatta elő az urasággal kötött szerződést, mit látva a vásárhelyiek, azon fenyegetéssel fordultak vissza: még a pásztorok is elvernek a pusztáról benneteket. Zaklatták is őket sokáig; a sebtiben ütött sátrakra rá riasztották a gulyát, ménest, éjnek idején a sátrak karóit szilaj lovaikra vetett szőrököttelekkel rángatták ki.”⁴

Később még jobban megfogyott a legelő, mert annak egy részét a földesúr, a Károlyiak lefoglalták. „A város, míg az uraságnak taksát fizetett, szabadon használta a pusztai legelőket. Idővel azonban a törvény és az úrbéri rendeletek megátolták abban. Földesúri jog szerint a legelők közös jelleget nyertek, s a földesúr az egész kihasználására a lakosság ellenmondásai mellett is, rendelkezőleg intézkedett.”⁵

A lakosság jószágállománya két helyen legelt. A *Belső-legelőn*, a várost övező nyomáson az esténként hazajáró tehéncsordák, vonós marhák, kezes lovak, fejős juhok, bárányok, csürhék legeltek. Mindenfajta jószágnek külön járása volt. A *Külső-legelőn*, a *Pusztán* külön járása volt a göboly marháknak, s évszámra kint legelt a gulya és a nyáj.

A rideg állattartás idején a tanyaszélhez legközelebb a fejős juhok, távolabb a marhák és legtávolabb a lovak legeltek. A ménes a Szárazéren túl, a Nagyhajlásra, s a körülötte lévő, jó legelőn legelt. Itt azonban csak a nemesebb fajta és drágább lovak legeltek. A gulya nem ment át a Szárazéren. A nyáj a Pusztaszéli úttól a Sámsoni útig, az ún. *Belső-pusztán* is legelt.

A kiterjedt marhatenyésztést űző parasztgazdaságokat *baromgazdaságoknak* hívták. A nagyfalkát, ménest *baromnak* mondták. Nevezetesebb barmok 1774-ben: Török-, Hódi-, Zsarkó-, Kincses-, Szilágyi-barmok.⁶ 1816-ban Czigány-, Fári-, Lázár-, Mózes-, Mucsi- és Olasz-barmokról tudunk.⁷ Gregus Máté pedig a Puszták Népében a fentiekén kívül még az alábbi barmokat említi: Bánfi-, Csáki-, Deák-, Dezső-, Kardos-, Kaszap-, Kishód-, Kis Pál-, Kóti-, Nagy Pál- és Túhegyi barom.⁸ Minden baromgazdaságnak külön bélyegvasa volt. Járását általában a tanács határozta meg. A barmokat vagy a tulajdonosáról: *Olasz-barom*, *Kardos-barom*, vagy a telephelyéről: *Kishód-barom* nevezték el. A Mózes-barom a Mózes-halom árnyékában telett. Mellette az Aranyad-ér kiszáradt medre húzódik. Annak idején a vize itatásra nagyon alkalmas volt.

A nagygazdák, akiknek egy *számosfalkájuk* volt, *szamadót* s az pedig *bojtárokat* fogadott. A szamadók rendszerint tekintélyes emberek voltak, sok marhájuk volt, hogy ki tudják belőle az esetleges kárt fogni. A szamadó ugyanezen okból sok jószágú bojtárokat tartott. Mindenféle *gyüvő-mendő* embereket nem fogadtak. A pásztorok az életüket a Pusztán töltötték, nem mentek a városba. A tiszta ruhát is úgy hozták ki. Az inget, bőgatyát bekenték faggyúval, csak úgy csillogott rajta, a hosszú hajukat is faggyúzták, s a kalapjuk zsíros volt tőle. Ruházatukat a szűr és a suba egészítette ki. A szűr a legnagyobb melegben is magukkal vitték, az ujjait bekötötték. Az egyikben a dohányzacskó és a másikban a csiholó-készség; kova, tapló és acél lapult egy vászonzacskóban. Dohányzacskójuk kostökből ké-

³ *Herczegh Mihály*: A vásárhelyi határ kialakulásának vázlatos története. Kézirat 18—20. Szántó Kovács Múzeum Adattára: 244.

⁴ *Veres József*: Orosháza Történeti és Statisztikai adatok alapján. Orosháza, 1886. 17.

⁵ *Szeremlei Samu*: i. m. 237.

⁶ Uo. 234.

⁷ Uo. 238.

⁸ *Gregus Máté*: A régi puszták. Puszták Népe 1947. 38—42.

szült. Az oldalukon hordták a bicskatartót, a bicskával. Felszerelésükhöz tartozott a borotvakészlet, a nyolc-tíz személyes bogrács és a *csobojó*, amelyből birkalábszáron szívták ki a vizet. A sót szarvból készített *tüldökben* tartották. Az egyik végét teljesen bedugták, a másikba kihúzható fadugót illesztettek.

Miután nagy területen legelt a marha vagy a ló, csak lóháton lehetett összetartani, összeterelni. A ló és a karikásostor nagyon fontos volt a pásztor kezén. Nagy fehér komondor kutyákat tartottak, amelyek messziről észrevették a farkasokat a szagukról, ilyenkor *nyüszítve* keringtek a nyáj körül. A kutyák nyakán széles bőrvölv volt, rövid szőgekkel kiverve.

A pásztorok felszereléséhez tartozott a *kolomp* is. Szép volt, amikor a jószág egycso-móban legelt s 10—15 nehéz kolomp különböző hangon szólt. A lovon ritkán volt kolomp, legtöbbször csengőt tettek rá. Tolcsván készítettek jó kolompot. Pusztaközpont környékén sokan *harangnak* is hívták a kolompot. A legnagyobb a *dohogó*, amelyet a marhára kötöttek, s *bufogó* hangot adott. Valamivel kisebb a *delleng*, ezt pedig marhára, lóra csatolták. Nagyon szép, bűgő hangon szólt, élvezet volt hallgatni a harmaton. A kisebb kolompot *csellengnek* hívták. Marhára övezték, hangja változatos volt. A legkisebb a *birkaharang*, amelyet birkára kötöttek. Olasz Ernő szerint ma már az idősebbek közül is csak kevesen tudják a különböző nagyságú kolompok neveit.

A juhászok a szép *gamóra* (kampós bot) büszkék voltak. Vasból és rézből készültek s a *kolompok* árulták. A gamót legtöbbször használták, de *heverőben* is mindig tartották néhányat. Fontos volt a jó bot, s azért elmentek jó messzire. Leginkább somfa- és tölgyfa-bot járta, amelyet legtöbbször faragottan vettek. Vadmeggyfából is faragták, de azt nem tartották olyan jónak, azért a jó botot a *kanalastóitoktól* vették. A bot végére egy széles karrikát húztak, azzal ütöttek. A gamó nyelét a pásztor a keze fejére akasztotta. A jó hangú kolompot, csengőt, a szép gamót őrizték, mert ha lehetett ellopták vagy ellopatták egymástól.

„A pusztán csak három állandó épület volt: a kutasi, a sámsoni és a lebuki csárda. Csak a fejős juhászoknak volt nádból csinált karámjuk, ahol a juhot fejték, kunyhójuk, ahol a sajtot nyomták és az élelmüket, ruhájukat tartották. A gulyásoknak, csikósoknak nem volt kunyhójuk sem, mivel azok mindennap másutt legeltettek és más kútnál itattak. Ezeknek csak kétkerekű talyigájuk volt, amely gyékényponyvával volt lefedve; az alatt tartották a kenyeret és ruhájukat. Ezt hurcolták a falka után más állásra, ahol megittattak és megfektették.⁹

A pásztor kunyhó a kút közelében állt, a ruháik elhelyezésére és az éjjelezők nyughelyeül szolgált. A kunyhónál mindig otthagytak egy pásztor, aki az ebédet, vacsorát készítette. Tűzrealóról is ő gondoskodott. Fából, *árvaganébul* kantüzet „csapott”. (A jól égő, nagy tüzet hívták így.) A fejés is az ő dolga volt. Addig nem indult el a falka, míg meg nem fejték a fiasteheneket. A borjú elől elvették a tej egy részét. A tehénnek kötelet hurkoltak a szarvára és a kút közelében álló *akasztófához* akasztották, kötötték. Az egyik szarv tövére hurkot húznak, a kötélt másik végét a másik szarv alatt fölülről átvették és a kötélt alá húzták. A szabad végét pedig a karikába dugták és ott *kunkötéssel* megkötötték. A borjút *pöckös* kötéllal kötötték meg. A borjúnak a nyakába tették a kötelet, s az akasztófához kötötték, de úgy, hogy ne érjen az anyjáig. Az akasztófán négy karika volt: Ha perzekutor jött a kunyhóhoz, a számadó mondta: „szálljon lē, tē mög akaszd mög!” Vagyis a bojtár a perzekutor lovát kösse az akasztófához. A kútnál állt a marhák *dörzsölőfája* is.

Az élelmet (kenyeret, tarhonyát, szalonnát) a városból hozták ki. Akik jószágot adtak ki a Pusztára, azok kenyeret is adtak a pásztoroknak. Az írott források ezeket „kenyeresgazdáknak” nevezték. A pásztorok főleg hússal táplálkoztak. Amikor a gulyások megunták a marhahúst, elmentek a városon túli Rétre a kanászokhoz malacért. A háromhónapos malacot nyárson sütötték, sokszor a gulyások marhahúst vittek a juhászokhoz. Ha nem kap-

⁹ *Gregus Máté*: i. m. 38—42.

tak disznóhúst, akkor loptak. Amikor a gulyások marhát vágtak, meghívták a csikósokat is. A megmaradt húsról a levet leöntötték, a húst kiterítették a napra. Kiszáradás után zsákba tették. Amikor tarhonyát főztek, a húst csak belevetették. A pásztorok tejen és húson éltek, életüket a Pusztán töltötték. Győrffy István a nagykunsági rideg legényekről így ír: „Sohasem nősültek meg. Ezért hívták őket rideg legényeknek. Családot nem alapítottak. A természet öserejű fiai voltak, kiknek deli termetét, férfiúi szépségét az ösemberi életmód adta. Az olthatatlan vágyú menyecskék és lányok a veszedelmes lápi úton is felkeresték őket, s köztük bizonyosan megnyugvást nyertek. A fehérnép bolondult a ridegek után. De a legölelőbb kar és a legcsókosabb száj sem bírta a szilaj pásztor a rétből kihozni és a városba telepíteni.¹⁰

A városba ritkán mentek, sűrűbben jártak a környékbeli csárdákba: a Sámsoni-, a Kutasi- és a Lebuki csárdába. A Sámsoni-csárda a Százázér északi partján volt, az uraság építtette. Amikor a Pusztá *messzi szólt* (amikor nagy volt), a csárdába betérő vándor ingyenszállást és egy itce bort kapott, mert így nem lopták a szegénylegények az uraságot. A Pusztá kiosztása után az ingyenszállás és az ingyenbor megszűnt. A csárdát az 1920-as években lebontották. A Kutasi-csárda épülete még most is áll, orvosi lakásként használják. Úgy mondják, pincéjében a befalozott alagút szája még látható.¹¹

A jószágkihajtásról Gregus Máté így ír: „A pusztára a jószágkihajtás tavasszal mindig Szent György napján történt. Ilyenkor a pusztába vezető úton vége-hossza nem volt a jószághajtásnak, minden gazdának falkásan volt jószágja. A gazdalegények lóháton hajtották a gulyabeli lovat és csikót a pusztára. Az öreggazdák pedig kocsin ballagtak a jószág után, a kocsiderékba jó szagos széna volt rakva, a csikóbőrös kulacsok borral, a butyellák pálinkával és a borjúbőr tarisznyák sonkával és egyéb jóval voltak tele. A pásztorok napokkal előbb kimentek, a gulya- és ménesitató kutaknál várták a gazdákat, s józágaikat ott vették át tőlük. *Rovásfára rótták* fel bicskával. A rovásfa egy jó méter, vagy annál is hosszabb, négysarkosra faragott és szépen simára kicsiszolt fa volt, ennek a sarkaira rótták rá, hogy kinek mennyi jószágja van a falkában.

Kihajtás után egy hónappal kimentek a gazdák megnézni a jószágot (a telet jószág megjavult, az avas szórt elhánnya). A tulajdonos egy tekintetre nem ismert rá a jószágára, a számadó (a szeme előtt történt a jószágon a változás) mindenkinek sorra meg tudta mutatni a jószágát, sőt azt is tudta, hogy kinek-kinek a jószágja melyik járásban legel, mert minden gazda jószágja külön csoportban járt és legelt a falkában.

Az *olvasás* (a pásztorok ellenőrzése) a kihajtás után két vagy három hétre szokott megtörténni, amikor már csaknem minden gazda kihajtotta a jószágot; az olvasás ünnepszámba ment. A gazdák megrakodva mentek ki, de a pásztorok is *esett* marhára, vagy birkapaprikásra várták a gazdákat. De az olvasás nem ment könnyen, mert a sok szilaj jószág a már megolvassalattal összeszaladt és elegyedett.

Kóti Pál öreggazda úgy ejtette meg az olvasást — mivel nagyon kövér ember volt —, kivítették a nagy és kényelmes karosszékét, azon ülve várta, hogy elhajtsák előtte a gulyát, vagy a ménest. „Helyébe várja, mint Kóti a barmot!” Igen nagy falkája volt, nem tudta, hogy hány darab, sohasem olvasta meg. Hogy megvan-e az egész, úgy győződött meg, hogy behajtott a falkát a városba a házához s ott telehajtott minden helyiséget, azután pedig a nagy udvart a nagykapu küszöbéig, ha az is megtelt, akkor megvolt minden juh, melyet átvett a juhász. Át is adta az új juhásznak, aki mindjárt útnak indította ki a Pusztára.

¹⁰ Győrffy István; i. m. 27—28.

¹¹ A csárdák alagutai mindig nagyon igazták az emberek fantáziáját. — Orosházán úgy tudják, hogy a határában álló monori csárdát alagút köti össze a kondorosi csárdával. Ez nem felel meg a valóságnak, de való igaz, hogy a monori csárdának volt egy rövid alagútja, melynek a befalozott száját megtaláltuk. A rövid alagút egy bokros, fás területhez vezetett, ahová a betyárok a lovaikat kötötték. Amikor a pandúrok körülfogták a csárdát, az alagúton keresztül jutottak el lovaikhoz.

tára anélkül, hogy tudta volna, hogy hány juhot vett át. Ami azonban a nagykapu küszöbén kívül maradt, arra azt mondta: „Na ez a tied, elhajthatod!”

Abban az időben úgy volt, hogy a juhászoknak és minden más éves cselédnek *jószág-teletetés* is volt a bérükben. Csak teletetni kellett a gazdának, mert tavasztól őszig a cselédek jószágja a gazdák jószágával együtt a szabad pusztán élt. A gazdák meg sem fogadták az olyan juhászt, akinek 50—60 db birkája, s az olyan bérest, akinek 6—8—10 marhája nem volt.¹²

A jószág éjjel-nappal *mozgásba* volt, csak addig állt, míg ivott. Ha egy farkas estéli szálása Gyulamezőn volt, hajnalban a Barackosi-dűlőtől az Aranyad-dűlőig *fekütt még*, a *flöstök* (reggeli) pedig a Ficsér-dűlő menti Molnár tanyánál találta. Különösen a lovakra, csikókra vigyáztak nagyon. Vihar előtt, ha megugrott a ménes, sokszor Gyula alatt fogták el. Ha egy csikó *kitört*, vitte az egészet, versenyt futottak a viharral. A csikósok káromkodtak, mint a záporosó! Az istennyila pedig lépten-nyomon csapkodott! Viharban mindnyájan talpon voltak. Viharban *fart vetített* a ménes. A marhák fejjel álltak szemben a viharokkal. A betyárok a viharban *szakajtották* a ménest. Ha megdézsmálták a ménest, a csikós a harmadik határból is kipótolta, mert különben ő fizetett rá.

„A lovak legeltetése — a tolvajok, farkasok és nyári időben, Hugó-naptól kezdve, a roppant számú és veszedelmes bögölyök miatt — nem kis feladat volt, mert a megriadt bogárazó jószág olykor örült sebességgel vágatásnak indult, a lóhátas pásztoroknak ugyancsak kellett nyargalniok s szorítaniok a „lakatos kutyát” (felkötős sarkantyú), hogy a nyáját megtéríthessék.”¹³

„Ha szüksége volt a gazdának a jószágra, kiment a rétbe s szilaj pásztorok *kiszakították* számára teljesen elvadult jószágát, vagy *rovásra* vették és a többiekhez *hozzáverték* a hozott állatot.”¹⁴

A városban lakó gazdák időnként tíz-tizenötöd magukkal kocsin mentek ki a Pusztára, a jószágot megnézni. Félték a kivert bikától, amely volt bőven, s azért a jószágnézők ellátták magukat *ütlegékkel*. A fiatalabb bikák az öregedő, legerősebb bikára támadtak s azt kiverték. A kivert bika egy másik farkához menekült, de ott meg a gulyások fogtak össze ellene. A kivert bika mindenkinek nekiment, volt eset, hogy lovastól felkoncolta, letiporta a jószágnézőket. Ha a hó leesett, a kivert bika a nádasokba húzódott s még a farkasoktól sem félt, de amikor legyöngült, a farkasok martaléka lett. Vásárhely nádasokkal volt körülvéve, egészen a Tiszáig és sok farkas tanyázott ezekben. A kivert bikától jobban félték, mint a farkasoktól, mert nem volt menekvés előle.

Télen sok jószág esett martalékul a farkasoknak. A marhák körbe, farral fordultak össze és szarvukkal védekeztek, a ménes pedig fejjel fordult befele s a hátulsó lábukkal rúgták a farkast. A gyengébb marha, ló a kör belsejében talált menedéket. Ha a gyengébb jószág elmaradt a farkától, menthetetlenül áldozatul esett a farkasoknak.

„Ha a pusztai legelő a szárazság miatt elfogyott, a jószágot az uradalom külön engedelmeivel a rét hátsóbb helyeire is elhajtották, melynek laposabb részein egyébként egész éven át télen is csupán a sertésnyájak legelhettek. Itt talált a jószág magának ételmezt, ha mást nem: sást, gyékényt, nádat. A disznók a fenekeken csikot és böngyölét. Vízáradás után a fenekekben a halak kint rekedtek, ilyenkor az egész farkas disznó meghízott tőle.

A rideg jószágnak a tolvajoknál, nádi farkasoknál is nagyobb ellensége volt a tél. Ilyenkor a rideg marha a rét avarfüvével (sás, gyékény, szittyó, csetkása, aprónád) élt. A *kotus* helyeken (a lápkorhadástól átmelegedett helyen) a hó nem sokáig maradt meg. De ha a hó

¹² Gregus Máté: i. m. 38—42.

¹³ Szeremlei Samu: i. m. 256.

¹⁴ Györffy István: i. m. 27.

a nádat eltemette s a nyáron kaszált gaz is elfogyott, *szétverték* a gulyát, mindenkinek kiadták a marháit a gulyából és a tanyán aklokban, istállóban takarmányozták.

A rideg jószág tartás utolsó évtizedeiben, „mikor a tél befogott, „elszaggatták” a marhákat, vagyis mindenkiét kiadták a gulyából, a puszta pedig télen újabb időben már üresen maradt. A jószágot a tanyai aklokba, istállóba, esztrengákba és színek alá gyűjtötték s ott élelmezték (a szénát és szalmát a földön szórva szét).¹⁵

A Pusztai kiosztásával megszűnt a *nagypuszta*, vele együtt megszűnt a *nagybarom* s a ridegtartás is.

A nagyarányú vízszabályozási munkák mértek halálos csapást a ridegtartásra. „Mikor a hatvanas, hetvenes években a rétek vizeit kezdték leereszteni, megkonduult a lélekharang a szilaj pásztorok és a szilaj nyájak felett. Az eke, a pásztorok örök ellensége a kiszáradhatatlannak hitt lápokhoz mind közelebb tolakodott, s azokon a fenekeken, hol a százados aszály nem tudott úrrá lenni, az indzellér keze, esze diadalmaskodott. A rét feladta utolsó menedékét, az eke meg eltemette még az emlékét is. A szilaj pásztorok pedig mint csöszök, kerülők morzolták le bitanggá vált életüket a rájuk nézve holtig idegen kultúrvilágban.”¹⁶

A Pusztai környékén néhány nagyobb gazdaságban az első világháborúig az istállózó állattartás mellett rideg jószág tartással is lehetett még találkozni, de ez már csak néhány elemében őrizte a régi állattartási módot. Egyes uradalmakban a magyar marhát mindvégig ridegen tartották. Így Szőlösön, a Czakó-birtokon az első világháborúig ridegen tartották az anyakancákat és a növendék csikókat. E gazdaság átlagosan 60—70 marhát és 40—50 lovat tartott. Dani András közel lakott a Czakó-birtokhoz s 1896-tól 1944-ig oda járt a kancákat földözteni, ezért ismerte a gazdaságban folyó életet. A három törzs-anyakanca közül az egyik állítólag 52 éves volt, de úgy nézett ki, mint a hároméves csikó. A szeme olyan volt, mint a tűz, csillogott. A béresgazda a nevéen szállította a kancát: az felugrott, elszaladt, *karéjozott egyet*, bemutatta magát — emlékezett vissza Dani András.

A három anyakanca fiai szabadon éltek, kötőfék sem volt a fejükön. A 9—10 különböző korú csikó nappal arra mehetett, amerre látott. A tanya körül gyöp volt, azért nem mentek messzire. *Bóklásztak*, a gazdaságba járó emberekkel barátkoztak. Körülszágalszták, néha még a kalapot is lelőtték a fejükről. Az emberek símogatták, gyönyörködtek bennük. Legtöbbször a szénakazal körül *csellengtek*. A szabadban pedig úgy futottak, mint a nyúl. Amikor a többi jószág már beszorult, a csikók még egy darabig a tanya körül *bőcörögtek*. Minden éjjel, rossz időben és télen egész nap egy külön kis karámban voltak. Mikor *kölletlen* idő volt, bent maradtak, de a legnagyobb télben is kiengedték őket rövid időre. Amikor azonban goromba idő járt, nem eresztették ki. Ha olyan volt az idő, megjáratták, hogy el ne romoljon a lába, ugyanis a ló lába a sok állásban elromlik.

A csikószínt az istálló végéhez ragasztották. Tulajdonképpen egy *fészér* volt. Három oldala körül csak az északi és keleti volt zártabb, arról ugyanis az idő jobban érte. A harmadik oldalt csak ritkán deszkázták be úgy, hogy a csikók a fejüket kidughatták. A fal mellett jászol s a falon rács állott. A csikókat nem kötötték a jászolhoz. Amíg kint jártak, nem etették, télen: szár, szalma, törek, répa és egy kevés zab járt nekik.

Addig maradtak itt a csikók, míg be nem fogták őket. Az igáslovak az istállóban éltek, azokat csak vetésre és kocsikázásra használták. Sok jó lovat felneveltek, sokat *remondának* (a katonaságnak) adtak el. A környékbeli gazdák ritkán jutottak Czakóéktól lóhoz, mert csikót nem szívesen adtak el, lovak közül is csak a kiöregedettet. A javát a pénzes kereskedők vették meg. A környék oda járt földözteni.

A marhák késő ősztől a legelő megújulásáig éjjel-nappal a *karámba*, illetve az előtte lévő *akolba* voltak. A karám a többi gazdasági épület sorában helyezkedett el s az akollal

¹⁵ Szeremlei Samu: i. m. 238.

¹⁶ Györfly István: i. m. 43.

együtt mintegy 300—400 négyszögölon feküdt. A karám 5—6 m széles és 18—20 m hosszú volt. Szárteteje akácoszlopokon nyugodott. A vaskos oszlopok tetején vendégoldal vastagságú gerendák feküdtek. ezekre vékonyabb fákat fektettek keresztbe. Erre rakták domborúra a leveles-szár kévét. Csak az északi felét rakták be trágyával, s három oldala nyitott volt. Az akol kerítése akácoszlopokra erősített vízszintes rudakból állott. Elhúzható, széles kapuja akkora volt, hogy a szalmásszekér is befért. A kapu két oszlopára alul-fölül egy-egy félkör alakú vasat szereltek. Ezekbe dugták a kapu rúdját és egy függőleges vasrúddal zárták be.

Szalmát nemcsak a karámba, hanem az akolba is szórtak, mégpedig jó vastagon, mert ha olyan volt az idő, az akolba hajtották a marhákat. A hidegben összefeküdtek. Csak esőben, szélben húzódtak föld alá, ott lefeküdhetnek, de legtöbbször álltak. Nappal sem járták meg, mert az akolban megjáródott a jóság. A karámban történt az etetés. Kora reggel és estefelé etették a marhákat. Szárt, és ritkábban zabszalmát kaptak. Kocsival bevitték egy evésre való takarmányt, és a földre hányták. A szárizik bent maradt alomnak, s trágya lett belőle, amit tavasszal kihordtak. Etetés után a marhákat a közeli kúthoz eresztették. A beszorulás után egy hónapra jó hosszú szőr borította őket. A magyar marháknak télire megnőtt a szőrük. Mindenütt megnőtt, de nem egyforma hosszúra, a puhább testrészeket hosszabb szőr fedte, csak Szent György nap után kopott le. A közelellős teheneket kifogták a karámból és az istállóba kötötték. Fejni a borjazás után keztek, az elválasztás után s addig fejték amíg érdemes volt. Három-négy hónapig fejték. Az egyik hamarabb, a másik később folytatott fel. Amikor már nem fejték, visszakerült a ridegekhez. A gazdaságnak két bikája volt, de nem vesződték földzötetéssel (másnak nem földzötettek). A marhák nagy része ökör volt, minden gazdasági munkát ökörrrel végeztek, ha sok volt az ökör akkor a rosszát meghízalták.

A Vásárhelyi-pusztta távolabbi környékén is néhány uradalomban a hidegvérű magyar gulyát ridegen tartották 1945-ig. A ridegmarhatartásról bőszeges adatokat kaptunk Annus József békéssámsoni lakostól, aki négy évig volt uradalmi cseléd a Blaskovich uraság csanádpalota-nagykirályhegyi birtokán. Annus József pásztordinasziából származik: nagyapja 52 éven, a nagybátyja 42 éven át magyargulyás volt a csanádi püspöknél.

A Nagykirályhegyi gazdaságban 1940-ben 21 pár igásló és 120 magyar marha volt. A házi tehenészet 23 tehénből és 1 bikából állt. Az igáslókat és a fejősteheneket istállóztták, de a *magyargulyát* ridegen tartották. A magyargulya az *anyagulyából*, a *növendékgulyából* és a *tinógulyából* állt. Az anyagulyában mindig 120 tehén volt. Sohasem fejték őket. Három bikája volt, de mindig csak egy járt velük. A növendékgulya 150—180 borjúból állt. Ebből a gulyából a jó küllemű üszők az anyagulyába kerültek, de ugyanannyi öreg anyát *kimustráltak*, kiselejtezték. Ezek hízlalásra az istállóba kerültek. A bikákat kiherélték; a tinók külön gulyába mentek és a tinógulyában három évig ridegen éltek. A tinókat hároméves korukban jármoztták, és azután az istállóba kerültek.

A magyar marha egérszínű s nagy szarvú, természetes testű volt. Egyenes szarvai egyforma hosszúak, feje kicsi, homloka széles s nyaka rövid. Széles test, egyenes hát, magas mar és egyenes far jellemezte. Lábai egyenesek és a farka végén bojt található. Kevés, de jó tejet adott. Húsa sokkal jobb volt, mint a tarka marhának, ezért az osztrákok nagyon szerették. Jól fogta a borjút. A legelőtől függött, hogy milyen gyorsan fejlődött. Elég szeszes volt a természet, nem mindenkit tűrt maga körül. A fiastehén nagyon veszedelmes volt, ha egy borjú elbődült, a tehenek összeszaladtak. A legelőn vagy az akolban ellett, s akkor volt a legveszedelmesebb.

A bikának alig volt nyaka, az is kormos, füstös. Vastag derék, magas mar, erős, egyenes lábak jellemezték, a farka bojtja fekete volt. A magyar bika nem olyan veszedelmes, mint a vöröstarka, még a tehénél is nyugodtabb, a kutya könnyen elbánt vele. A borjúkat egyszerre választották el. Így közöttük volt már fél éves is. Az erősebb bikaborjú (félmé-

teres szarvval) megszopta az anyját s volt rá eset, hogy meg is *ugorta*. A másfél éves bikaborjú úgy folyatta fel a tehenet, hogy „no”. Ha a bika alacsony volt, a tehenet egy gödörbe, vagy a bikát egy trágyacsomóra állították s úgy hágott. Az öregatyák értettek a magyar marha nyelvén, tudtak vele bánni, mert köztük nőttek fel.

Régen a lovak alacsonyabb természetűek voltak. A gerincükön más színű csík helyezkedett el. Szelídebbek voltak, mint a mostani *gamák*. Az igazi jó ló után *pöndörödött* a gaz az ágyásban nyomatáskor. Könnyen ment, rúgta a gáz. A nagy lovak *tepickéltek* az ágyáson. Addig ez a kisebb testű lófajta élt a Pusztán, míg a Nóniuszt el nem terjesztették.

A magyar gulya télen az akolban és a karámban tartózkodott. Az anya-, növendék- és a tinógulyának külön karám épült. A karámot *supának* hívták. A karám 10—15 m széles, 40 m hosszú, téglafalú, cseréptetejű, nyitott elejű épület, előtte jókora akollal. Az akol kerítése akácoszlopokból s azokra erősített 4—5 korlátfából állt, két széles kapuval. A kút az akol mellett volt. A számadógulyás lakása a karám közelében állt. A ridegen tartott marhák, amikor leesett a hó, a karámba szorultak. Az akol közepén — a karámmal párhuzamosan — a hosszú téglajászol húzódott. Két ökörrel takarmányozták. Amikor a legnagyobb hideg volt, akkor fogyott a legtöbb víz. Ha a hó elolvadt, kieresztették őket a karámból és kint szedegettek, de éjszakára kaptak takarmányt. A karámban is, az akolban is, mindennap vastagon almoztak. A trágyát nyáron hordták ki. Mikor olyan volt az idő, a marhákat járárták.

A tinóbetanítás a következőképpen történt: A tinókat kutyákkal beszorították egy istállóba. Kötélhurokkal egyenként elfogdosták őket. Fogasboronába fogták a kezdő vonóállatokat, az öreg ökrök közé. Ilyenkor hat ökörrel boronáltak. Ha a tinók nem akartak megállni, akkor a hátulsó pár ökör megvetette a lábát s a két tinó csak úgy nyekkent. Ha pedig indulni nem akartak, az első pár ökör úgy meghúzta, hogy a nyelvüket lógatták. Ha a tinók nem mentek, a két ökörrel *mégfogatták* s jól megostorozták, csak úgy görnyedt a derekuk. Két-három nap alatt betörtek a járomba. Ritkán előfordult, hogy úgy jöttek be, hogy a két tinó előlfogták. Azonban az ökrök betanulásához hosszú hetekre, sőt hónapokra volt szükség. A magyar marha szórahajlóbb, fürgébb, mint a vöröstarka. A jó béres az ökrökre sohasem csapott, a kocsiról dirigálta őket s nem *szaladozott* mellette. Szóval olyan pontosan tudták a béresek irányítani az ökröket, hogy pl. a gabonahordásnál a lófogatok többször súrolták a magtár oldalát, mint az ökrösszekerek.

Györgyi Lajos ezt így egészíti ki: A magtár oldalát a fogatok általában nem szokták súrolni — annál inkább az asztag oldalát. A kevés gabona asztagba hordásakor fontos, hogy a lovaskocsi, vagy ökrösszekér ne álljon túl közel az asztaghoz, „né ájjon bele”, mert az elcsúfítja az asztag oldalát és egyben kipergeti a magot. Ha viszont a kocsi vagy szekér túl messze áll az asztaghoz, akkor a kocsis — aki egyben *kévehányó* is — nem tudja a kévét az asztag tetején a kívánt helyre *villázn*. Ezért kell pontosan beállni, amit az ügyes ökörfogatos olykor jobban csinál, mint a lófogatos, akinek pedig a hajtószíj a kezében van.

A csorvási Rudolf-majorban is volt rideg marhatartás az első világháború végéig. 200—250 növendékmarha volt a ridegtartású gulyában. Közülük kerültek ki az uradalomban igavonásra használt ökrök és a hízalásra szánt göbolyök. A gulyát tavasszal a gerlai legelőre hajtották, ha a legelő elfogyott, az uradalom földjén legeltették. Télen akolba helyezték el, melynek az északi oldalán egy tágas színt építettek szalmatetővel. Az északi oldalát, valamint a keleti és nyugati végét télire szalmastrágyával berakták.

Még máshol is lehetett találkozni a ridegtartás nyomaival. Koczka Pál a gyulai legelőn 1920-ban még néhány *szárnyéket* látott, melyeket a ridegtartás idején használtak. A közelben lakó öregek emlékezetében még elevenen éltek a ridegtartás emlékei és Koczka Pálnak sokat beszéltek róla. Minden állatfajtának külön szárnyéka volt. A kör alakú szárnyék kissé a földbe volt süllyesztve. Földfalát belül fűzfásövénnyel vonták be. A sövényt oszlopokra erősítették. A szárnyék fala kívül rézsütös volt, fel is lehetett menni rá. A marhaszar-

nyéknak tolós s a birkaszárnnyéknak rácsos kapuja volt. A szárnyék csak a széltől védett. Éjjelre, s amikor rossz idő volt, odahajtották az állatokat, a kapunál kunyhó nyomai is látszottak.

II. Félzilaj pásztorkodás

A Pusztán négy *járás* (nagyobb kiterjedésű, egy kézben lévő legelő) volt. Mind az ún. *Rosspusztán* terület el és közülük három a mai napig érintetlenül áll. A *Csáky*-, a *Meszlényi*- és az *Elek*-járáson 1944-ig félzilaj-pásztorkodás folyt.

A Csáky-járás a Fehértó északnyugati partján terül el, egy része belenyúlik a tóba. A tó közepe táján egy *farmézsge* húzódik, s attól a Ficsér-dűlőn át a következő farmezsgyéig tart. Igaz, hogy a Ficséren túl is volt egy Csákynek 70 hold földje — Csáky Lajos azt az első világháború után vette —, de ez nem tartozott az ún. Csáky-járáshoz. A járáson egy gaztetejű szoba-konyha-kamrás pásztoralakás és egy szintén gaztetejű hodály állt. Mindkettő az 1950-es években pusztult el, csak a gulyáskút van még meg a Fehértó és a Ficsér-dűlő között. A kútnak nem volt rovása, *lépallincsolták* lefődték vastag deszkákkal és egy korláttal vették körül. Ebből ivott a pásztor is, pedig száraz ganét fűjt bele a szél. A Csáky-járás a legsímább, a legjobb legelő, a másik kettő buckás, eres, vadszikes. A járások közül csak itt volt kevés szántó. Az egész szántó, vagy annak egy része a pásztor járandósága volt. A járást 1944-ig a Csákyak bírták. A legutóbbi időben a járás hat, egyesek szerint hét Csáky kezén volt.

A Meszlényi-jarást *Meszli*-járásnak is mondták, mint ahogyan a Meszlényieket röviden csak Meszliknek hívják. Ez a járás a *Nagykörösz-t* két oldalán terül el, s egy dűlőkőzt foglal el. A Meszlényi családé volt. A járáson egy kis tanya és egy nagy istálló volt, mindkettő cseréppel fedett. A tanya még áll, az istállót az 1930-as években elbontották, amikor a testvérek egymás közt osztozkodtak. Két nagy kútja volt: egy a tanyában, egy távolabb attól. A külső kút mellé a gulyás egy kis kunyhót készített, nem járt be éjszakára a tanyába. A gulya a kunyhó melletti *álláson* tanyázott. Még arra is emlékeznek, hogy a gulyás a kunyhóban a földre terített subán feküdt, a suba sarkán pedig a kutyája hevert. Azt tartották ugyanis, hogy a kutya összeszedi a subában a bolhákat. Az örökösök a járás egy részét az 1930-as években eladogatták s az eladott földön hat tanya épült.

Az Elek-járás a Nagy- és Kiskörösz-t között terül el. Jóval kisebb, mint az előző kettő. A járás a pusztaszélen lakó három Eleké (Sándor, Mihály és Julianna) volt. Az 1940-es évektől Nagy Tóth Ferenc egyedül bírta. Régen a pusztavilágból ottmaradt gazfedelű juhászok már régen nincs meg, helyébe egy cseréptetős kis tanyát építettek s egy nagy istállót, nagy akollal. Ezeket az 1950-es években bontották el, azóta nincs rajta épület.

A *Roszs-járás* — amit Bank-földnek is hívtak —, a Fehértó déli partján terült el, s míg a bank bírta, gyöp volt. Major állt rajta cselédlakásokkal. A bank eladta és a tulajdonosok feltörték. A nagyobbik részt — a rossz legelőt — még a századforduló előtt kifarcellázták, az utolsó 210 hold földet 1905-ben adták el Hajdú Bálintnak. A jószágtartás még 1905 előtt megszűnt.

A járásokon csak marha és kevés csikó legelészett. Egy-két öreg ló is *bóklászott* rajta, hogy a csikókat összetartsa. Régebben a *Csáky-járáson* juhászat is volt. Eleinte az Elek és a Csáky-járásokon csak a nemzetség jószágai legeltek, később a Csáky-járásba idegenek is bebújtak.

A járásokra *gulyásokat* fogadtak, de megválogatták, hogy ki legyen a gulyás. Régen csak azt fogadták meg, akinek jószágja volt. Nem egy *számadónak* 50—60 marhája volt. A bank is a 30 holdas Rác Sándort fogadta meg számadó gulyásnak. Mivel a járásban a

a marha sokkal több volt, mint a ló, azért külön csikóst nem fogadtak, hanem a kevés csikót és a néhány lehajtott lovat is a gulyás legeltette. Tekintélyes, józan életű, kemény embert kerestek gulyásnak. Az ilyen ember, ha éjjel *fektetett* (éjjel a marhák lefeküdtek), akkor oda nem mehetett senki sem. A gulyás munkája kötött volt, nem mindenki bírta. Volt olyan szegény tanyás, aki inkább vályogot vert, de nem ment el gulyásnak.

Szenmihályra fogadták a gulyást és a következő Szent Mihályig szolgált. A szerződést írásba foglalták. A Csáky-járáson: Csorba Sándor, Csorba László, Árgyelán Miklós és Bandula Sándor, a Rossz-járáson Rác Sándor volt egy időben a gulyás. A román származásúak váltak be legjobban. Ezek már itt születtek. Ugyanis a Pusztá felosztása előtt a nagyobb gazdák Erdélyből hoztak román juhászt a falkáikhoz, s ezek közül többen itt maradtak. Jó pásztorok voltak, de egyesek lenézték őket, nem vették emberszámba a származásuk miatt.

Csorba László bére: 20 q búza, 5 q árpa, 30 kg só, 50 kg szalonna, 2 lótartás, 1 tehéntartás három évi szaporulattal (a tehén negyedmagával volt), 20 birkatartás és disznót annyit tarthatott, amennyit akart. Szabad lakást és a jószágának megfelelő helyet kapott. Két hold föld járt neki és résziből annyit munkálhatott, amennyit akart. Jóságkihajtástól Péter-Pálig a gazda egy bojtárt adott mellé, a másikat a gulyás fogadta. Minden fejős juh után a gazdának három kg sajtot adott. A gulyások általában nősek voltak és a család velük ment. A gazdák meglátogatták őket. Ha valami baj volt, azt azonnal jelenteni kellett a gazdának.

A gulyások az első világháborúig jó időben *bögyatyában*, *borjuszájú* ingben és csizmában jártak, de a hidegebb időben ők is nagrágba bújtak. Télen a bögyatyát a lábukra csavarták, de alul nem kötötték meg s nadrágot húztak rá, az ingre pedig *lajbit* vettek. Ha hidegebb volt, akkor a *börmellény* is felkerült. Ez újatlan volt és birkabőrrel készült, szőrrel befele hordták. Került olyan is, amelyikbe belevarrták a tulipánt, a zöld ágra, levélre pedig piros virágot hímeztek. Börgombokkal látták el. Ha nagyon hideg volt, akkor előkerült a báránybéléses nagykabát is. Olyan kalapot viseltek, mint a parasztok. Meg lehetett őket ismerni napsütötte arcukról és a nagy botjukról. Meglátszott rajtuk, hogy nem tört emberek. A botjuk som-, tölgy-, vagy meggyfából volt, a végén egy bunkóval. A legeltetésnél a gulyás vagy a bojtár sohasem ült vagy feküdt le a földre, mert ha leheveredett, akkor a mozgásban lévő jószág a szükségesnél jobban elterült. Rátámaszkodott a botra és úgy pihent.

A juhokat már április vége felé kihajtották. A juhok után a csikók kerültek a Pusztára. Az igáslovak a tanyában maradtak, mert azokra a gazdaságnak szüksége volt. Azonban néhány lehajtott öreg ló is kiment a csikókkal, hogy összetartsa őket. A csikókat a kocsihoz kötötték. Egy járáson a csikók, lovak száma mindössze 20—25 között mozgott.

A szarvasmarhák kihajtása az időtől, a takarmány mennyiségétől függött. Ha rossz idő járt és bőven volt takarmány, akkor később hajtottak ki, de ha a belső-tanyán (nem a Pusztán, hanem az ún. tanyai földeken fekvő tanyán) kevés volt a takarmány, akkor siettek a kihajtással. Általában május 10-én volt a *jószágkihajtás*, de a marhákat sokszor már május elején kihajtották. Az is előfordult, hogy a lovakat is a marhákkal együtt hajtották ki. Ha a jószágkihajtás nem egy időben történt — ami gyakran megesett —, akkor többször kellett *összeverni* a jószágot.

Elsősorban a teheneket hajtották ki, de a fejős- és közellős tehenek otthon maradtak. A hasasteheneket azonban kihajtották s ha odakint megellett, akkor hazahajtották, a kisborjút pedig kocsin hazavitték. Az ökröket addig nem hajtották ki, míg el nem fogyott a szántanivalójuk. Általában egy járásra 100—110 marhát hajtottak. Csak egy bika volt a marhák között. Kihajtásuk ostorral, bottal történt. Ha a járások gazdáinak nem volt elég számosjószáguk, akkor a rokonoktól, jó barátoktól, ismerősöktől *fogtak* marhát a legelőre, lovat azonban nem.

Olasz Ernő úgy tudja, hogy a Pusztá felosztásáig a gazdák józágaikat a város szélén

verték össze és közösen fogadott gulyások csikósok és juhászok vették ott át, lóháton körülfogták és kihajtották a Pusztára.

Legtöbbször a Pusztán *verték össze* a jószágot, vagyis a különböző helyről jött jószágot egy falkába terelték, ami nem ment simán. Az összevert jószág *tusakszik*, marja egymást. A gyengébbeket az erősebbek kiszorítják, ezért mindig a gyengéket kellett közéjük szorítani, hogy megszokják egymást. Sok baj volt velük, míg össze nem szoktak. Amikor arra szükség volt, verték őket, hogy ne verekedjenek. Györgyi Lajos közléséből tudjuk, hogy a kihajtáskor a lovak és a csikók nem kaptak enni s így a ménesbe veréskor mohón legelni kezdtek, s mire beesteledett — úgy-ahogy — szinte észrevétlenül összeszoktak.

Az összevert marhák eleinte nekimentek egymásnak, s bottal, kutyával választották el őket. Ha jó volt a mező, akkor kevés baj volt velük. A lovak, csikók jobban *összeálltak*, mint a marhák. Megkostolták a fűvet és nem kíváncsiak el. A nagyobb csikót párosával kötötték egymáshoz *nyakkötéssel*, hogy együtt járjanak, így nem tudtak kitörni. Eleinte, míg a jószág össze nem szokott, a gulyás éjszakára kint maradt a jószág körül. Néhány napig talpon volt. Később vagy a kunyhóban, vagy a tanya körül egy védett helyen aludt. A kutya mindig a gulyással járt. Rossz időben a kutya is kint éjjelezett olyan helyen, ahonnan a jószágot szemmel tarthatta.

A marhák jó-rossz időben egyaránt a szabad ég alatt, az *álláson* aludtak, mindig a megszokott helyen pihentek. Rossz időben csomóban, jó időben széjjel feküdtek. Két-három *dörzsölködő oszlop* is volt ott. A gulyások rossz időben, éjszaka szűrbe bújva kerülgették a jószágot, hogy el ne szabaduljanak. A ganét nem takarították el. Az elhagyott állás helyén szárazsággal kiszült a növényzet, jó időben meg elrothadt, a *paré* embermagasságúra nőtt. Sokáig arról lehetett meglátni, hogy régen hol volt az állás.

A közlegelő idejében ott, ahol Simon István földje van, volt egy itatókút, amelyet Kardos-kútnak hívtak. Valamikor a Kardos-család bírta. Körülötte *jószágállás* volt, amely a Ficsér-dűlőtől egészen a Cinkus-dűlőig nyúlt. Még most is erősebb benne a paréj, régebben pedig ez még szembetűnőbb volt. A *teleknek* is nevezett jószágállásban búzát sokáig nem is tudtak termelni, mert kiégett, ezért repcét vetettek bele. A közelben lakó Szántay Istvánék az elveszett kótlócsirkét legtöbbször a buján díszlő repcében találták meg, alul ugyanis olyan ritka, hogy meglátszott benne a csirke, fent pedig nagyon sűrű volt. A föld később már eltúrta a búzát, de még most is sok közötte a repce. A kukorica is kiszült, különösen meleg száraz májusban. Nedves nyárban viszont minden nő benne.

A lovak éjszaka az *akolba* voltak, mert fázósabbak, mint a marhák. Az akol egy része az istállóhoz hasonló, nyitott elejű, épület. Nyeregteje nádból készült, de nem volt lepadlósolva. Előtte faderekből összerótt korlát állt, széles, kihúzható ajtóval. Jó időben a korlátok között, rossz időben a födél alatt voltak a csikók. A Csáky-járáson az istálló ajtaja elé akol épült, az istállóajtót fel sem rakták s így a lovak szabadon járhattak-kelhetek. Az ilyen istállót *aklosistállónak* hívták. Délben is az akolban deleltek a csikók, s mindig becsukták őket. Az aklot mindennap kitakarították.

Régebben hajnalban, harmaton kezdték a legeltetést. Ilyenkor nincs meleg, nincs légy és a fű gyönge. Később *früstök-tájon* eresztették legelni a jószágot. Ha jó mező volt, akkor reggel 5 óra előtt nem indultak legelni. Ha „lésült”, akkor már 3 órakor kint kolompoltak. Azért kezdtek ilyen korán, mert előző este nem laktak jól. Az őszi legelőre is korán mentek, még akkor is, ha jó volt a mező, mert a *második fű* gyenge és kihugyozták. „Szarik, hugyozik annyit, hogy!”-mondták.

A tavasszal jó legelőkor legtöbbször úgy keltették fel a jószágot. Először a lovakat eresztették ki az akolból, a marhák szóra indultak el. Az egyik pásztor elől ment és a másik hátul maradt. Az utóbbi a marhák közé ment és a nevről szólította. Megmozdultak, meg-rezzen a kolomp, s máris megindultak, mentek a gulyás után. A hátul maradt bojtár arra

a szárnyra ment, amelyre *terülni* akartak. Az igazi gulyás sohasem hajtotta a marhákat, hanem előttük ment, nemcsak hajtáskor, hanem legeltetéskor is.

Jó legelő esetén *eresztették* nekik. A gulyás kijelölte: „Na most ekkorát eresztünk mára!” A napi megeresztett területet délelőtt és délután végiglegeltették. Még másnap is ezen a területen legeltettek, mindaddig, míg le nem legelték, mert ha csak a nagyját ették le, és a száraz gaz ottmaradt, eső után leöregedett. A fiatal fű pedig a száraz közé nőtt. A marha a száraz gazt nem szereti és ezért a közé nőtt fiatal fűvet sem ette meg. A megeresztett területen a jószág, mindig arra igyekezett, ahol vastagabb a fű. Ha az *elsőfűből* eresztett a gulyás, akkor a pásztorok a jószág előtt mentek, nem néztek szembe a jószággal, a szárnyakra sem vigyáztak, mert jó volt a legelő a marhák nem igyekeztek kitörni a gulyából.

A napi eresztést két részletben legeltették: délelőtt az egyik felét és délután a másikat. Amint kiértek a megeresztett területre, mindjárt elfoglalták annak felét. A délelőtt legeltetett terület túlsó szélének a közepe táján a gulyával szembenézett a gulyás, s kétfelől álltak a bojtárok. Ha jó volt a fű, a jószág *lőfeneklött* és legeltek. A lovak a marhák valamelyik szárnyára mentek és ott legeltek. Sokszor a csikók a marhák között legeltek; de a ló is, a maga csoportjához húz. A legelt terület nem őrizték: arra nem vágyott a jószág. Ha *kicsapódott* egy-egy marha, ráuszították a kutyát, és az ész nélkül ment vissza. A pásztorok lába kutya nélkül elkopna, bottal sem győzné. Ha kétfele *csapódott* (kétféle vált) a gulya, akkor a bojtárok visszafordították, hogy egyfelé haladjanak. Ha nagyon elterült a jószág, akkor a kutyával *összekerítették*. A megeresztett terület felén a jószág egy csomóba vergődve bármerre haladva legeltetett, néha viszont sora volt a legeltetésnek. Nem lehetett állandóan sorban, apróbb fogásokban legeltetni, mert a jószág eltaposta s összehugyozta a legelőt, s azután csak ment rajta keresztül. 100 marha és 20 ló két kisholdat betérített, amikor jó fűvön legeltek. Egy napra 4–5 kisholdat eresztettek.

Harmatszárattyáig legeltettek, majd behajtották itatni. Hét óra körül az egyik bojtár bement vizet húzni. Amikor már 40–50 vödör víz volt a vályúban, akkor a lovakat beengedték és megittatták. A lovak maguktól mentek az akolba, csak az ajtót kellett betenni utánuk. Amikor a vályuban elegendő víz volt, a marhákat is behajtották. Nem is kellett hajtani, mert szomjasak voltak és mentek a kútra. Vigyázni kellett rájuk, hogy mindegyik vízhez jusson, ugyanis az erősebb elverte a gyengébbet. Sokat ittak a jó, félsős mezőre, sok víz kellett nekik. Sok jószágnak nem volt könnyű vizet húzni. Volt rá eset, hogy segítettek a vízhozónak. A segítség a *kútgém* végére kötelet kötött s a kötelet lefelé húzta. A marhák ivás után a kút körül feküdtek, a reggeli *fektetés* egy óra hosszúra tartott.

Nyolc és fél kilenc óra között megint kihajtották. Először ismét a lovakat eresztették ki. Sokszor, különösen jó időben a kúttól eresztették el őket legelni. A marhákat a reggeli fektetés után felköltöztették s ugyanúgy hajtották ki, mint reggel oda, ahol előzőleg legeltek. A jószág tudta, hol hagyta abba a legelést, addig ment, míg a jó területre nem ért. Ott legeltek délig. Másodjára gyorsabban haladtak, mint az első legelésnél, mert előzőleg már kiválógták a javát.

A déli behajtás előtt mindig friss vizet húztak. A delet a nap árnyékából állapították meg, ha nem sütött a nap, akkor a jószág mozgásáról is észrevették. A marha dél felé megmegállt és csak szaggatottan legelt, vizet kívánt. A delelés hosszabb volt, mint a reggeli pihenés, ilyenkor nem vigyáztak rájuk.

Ha jó volt a legelő, három óra előtt nem indultak ki a megeresztett terület másik felére. Hat óraker ismét behajtották itatni. A jószág addig nyugodtan állt, míg a pásztorok ettek. Ekkor a jószág még nem feküdt le. A lovak itatás után vagy tovább álltak, vagy legelni mentek. A ló inkább megállt *kopáron* is. Egy órai állás után naplementéig ismét legeltek. Nyolc óra körül hajtották be őket. Itatás után a marhák az álláson feküdtek, a lovak az akolba tértek. Ha esett az eső, a marhák felálltak, meggömbültek s fejüket lehajtották. A hideg víz így gyorsabban lefolyt róluk. Amikor megunták az állást, lefeküdtek a lucskos földre. Ilyen-

kor hamar el is indultak. A gulyások szűrben őrizték a jászágót egész éjszaka, éjfélkor váltották egymást. Eső után nem legelt, hanem örökösen ment a marha, sok baj volt velük, ilyenkor még a kolomp sem úgy szólt a nyakán. A pásztor a harang szaváról is megtudta, hogy a jászág legel-e vagy csak megy: másként szólt, ha lépett s másként, ha ment, az ütem változott. Rossz időben — különösen tavasszal — a csikókkal több baj volt, mint a marhákkal, mert ilyenkor *kitörtek* és világgá szaladtak. A gulyás a ló hátára kényszerült, a ló szőrére ugrott, úgy kerítette őket. Ha csak egy-két csikó tört ki, s a többit sikerült *beszorítani*, akkor a csikók nem mentek messzire s lehetett kutyázni.

Péter-Pál után, ha rossz volt a legelő, már korán reggel kimentek legelni és nagy területen terültek el. Ilyenkor nem volt fontos, hogy egy csomóban legeljen a jászág. Engedni kellett nekik, *föl volt eresztve* az egész terület. Megindultak, az egyik széltől a másikig legeltek. Hét óraker mentek be itatni. Még jobban kívánták a vizet, mint a jó legelőn. A fű száraz és rendszerint ilyenkor melegebb is volt. Sokat ivott a jászág, a víz tartotta őket. Csak addig álltak, míg a pásztorok ettek, azután kihajtottak. Tíz óraker ismét itattak, azután délig kint voltak, akkor egy kicsit megálltak. A jászág betartotta a delet, lefeküdt éhesen is. Délután két óraker kihajtottak és négy óra után ment kútra a jászág, majd ismét kimentek, nem is lehetett visszatartani őket, mert éhesek voltak. Egész estig legeltek, majd megpihentek éjszakára. Sokkal nehezebb dolga volt a pásztoroknak a rossz legelőn, mert mindig mozgásban volt a jászág, s ezért több baj volt velük. Meleg is volt, a pásztorok esőről álmodtak.

A savanyú fű rossz legelőnek számított. Némelyik legelőn a füvek között keserű fű nőtt, ott válogatott a jászág, nehezen tudott feljavulni. Pusztaközpontban Olasz Ernő földje körül a jó fekete földön nem valami jó a fű. A jó földön fekvő legelő *lágylegelő*, le is fososította a jászágót. Sokat hugyoztak tőle. Nem olyan *foghatós*, mint a Rossz-pusztai legelő. A szikes legelő *keménylegelő*. A ló is keményebbet ganézott tőle. A rossz-pusztai szikes legelőn javult a marha, s húsa is jobb, mint a lágýfűvön legelt jászágé.

A pásztor szoktatta a jászágót, így sokkal könnyebb legeltetni, mert arra haladtak, amerre a pásztor ment. A kézhez szoktatás a következőképpen történt: A pásztor pár napig rossz legelőn tartotta a jászágót, jobb helyre nem eresztette. Mikor kiéheztek, akkor a legkezezebb jászággal barátságot kötött. Vakargatta a nyakát, simogatta. Ezt többször is megismételte. A jászág is megismeri a pásztorát. A kiéhezés után jó legelőre vezette őket. Attól kezdve a jászág nem hagyta el a pásztorát. Ha a pásztor szólt nekik, olyan szépen mentek utána, hogy öröm volt nézni.

Olasz Ernő beszélt el, hogy az 1930-as években, amikor az állomásról hazafelé ment, mit látott. Akkor volt a kihajtás ideje. A Meszli-járás gulyása hajtotta ki a jászágót a legelőre, mintegy 100 marhát és 15—16 lovat. Elöl ment a gulyás, a vállán a botja, kabátja. A marhák, lovak úgy mentek utána, mint a birkák. Egy kutyával elvitte az egész gulyát a legelőre. Mikor a dűlő végére ért, feltartotta a botját, s a gulya egy lépést se ment előre, hozzáfogott legelni.

A gazdák többször kimentek a jászághoz, fűvágáskor, szénaszárításkor mindenképpen kint voltak. A napszámosokat kocsin vitték ki a Pusztára, s előre megizenték: „Édössavó lögyön ám!” Szénabetakarításra is vittek napszámosokat, de a munkában a gazdák is részt vettek, a kocsit rakták. A Csáky-járás hat gazdája közül azok, akik elegendő jászágót hajtottak ki, nem kaptak szénát, aki viszont nem hajtott ki jászágót, vagy keveset, az a ráeső részét lekaszálhatta és hazavihette. Ha mindegyik gazda egyenlő mennyiségű jászágót hajtott ki, akkor megegyeztek, hogy mekkora területet nem legeltetnek le és azt közösen levágták. Nagyon jó szagú és jó minőségű széna termett a *Tóháton*.

A járásokon néha több bika is volt. A bika sokszor úgy játszott, mint a gyerek. Neki-vetette a szarvát a földnek, szántott vele, az első lábával pedig kapart. Körbe-körbe járt, a farkát a hátára csapta. Ekkor csak kutyával lehetett a közelébe menni, mert a kutya észre

tértette. De ha a többi bika kiverte, akkor félelmetes volt. A kukoricásba húzódott el. Éjszaka nem mertek kimenni az emberek, mert nem tudták, hogy hol van. Sok izgalmas história száll szájról szájra a kivert bikáról.

Pusztaközponton az egyik tanyába egy reggel bement egy kivert bika. A gazda egy régi-fajta félkéz karabéllyal bebújt a tyúkolba. A bika egyenesen a konyhaajtónak tartott. A gazda meglőtte, s a golyó a lapockáját érte. A bika megfordult, a lövés irányába ment és egy darabig kerülgette az ólat, de azután elment. Egy Rajki nevű 12—13 éves fiú kocsival a Németh-féle tanyába hajtott, de a tanyában nem volt senki sem. Nem szállt le, mert a tanyában nyolc nagy kutya volt. A kukoricásból egy kivert bika jött elő és egyenesen a kocsihoz ment, a szarvát nekifeszítette és felfordította. A fiú a kocsi alá került, s úgy megijedt, hogy még sírni is elfelejtett. Nem talált senkit a bika a tanyában és elment. Ugyanezzel a bikával történt az alábbi eset. A gulyás itatott és a közeli kukoricásból kijött a kivert bika. A gulyás a bika elől a vízzel telt vályúba feküdt, a bika pedig nyaldosta a gulyás izzadt hátát, és a sós íze miatt sebesre nyalta. A többi bika verte el onnan. Így maradt a gulyás hátán bőr. Mondják, hogy egy ember egy este legeltette a lovát, a kukorica szélén subában ülve őrizte. Egyszer csak megjelent a kivert bika, odament hozzá, megszagolta, de nem bántotta. Egy darabig a lábával kapart, s az ember mellé feküdt. Az ember a subából csendben kibújt és elszaladt a kukoricásba. Másnap megnézte az ember a helyet a suha darabokra volt tépve, a lónak azonban semmi baja sem esett.

A három járás közül csak a Csáky-járáson volt juhászat. A birkákat hamarabb kihajtották, mint a csikót vagy a marhát. Amikor óra már nem volt kilátás, a birkák a legelőre kerültek. A városban *léllettek*, s azután kihajtották a Pusztára. Április 1-én vagy néhány nappal később. Volt olyan gazda is, aki csak választás után hajtotta ki az anyákat, a bárányokat vagy eladták, vagy a tanyában hagyták. Csak a fejős birkák mentek legelőre. A társas-gazdák külön-külön hajtották ki birkáikat, s a legelőn verték össze a nyáját. Miután minden gazda bárányait az anyjuk jegyével látta el, mindenki megismerte a sajátját. A juh mind járt összeállt, az összeverésük nem volt nehéz. A gulyásnak is volt *szabadjuha*. A kihajtott juhok a gulyás juhaival úgy összeálltak, mintha egy farka lett volna. Ha már az elmúlt évben is együtt voltak, akkor megismerték egymást. Összekeült néha 120 darab is. A kolompójuh a gulyásé volt. Azért jöttek ki a juhok hamarabb, mert a tanyán megunták őket, s a Pusztán nagyon jó gyenge fű volt, ettől a bárányok is szépen gyarapodtak. A juh a hideget is jobban bírta, mint a ló vagy a marha. Ha márciusban jó volt a legelő, már ekkor kihajtották, úgy tartották, hogy József nap után megél a birka a legelőn.

Nappal mindig mozgásban volt a farka. Estére a juhszín melletti karámba hajtották be fejőre és éjjelezésre. A juhszín déli oldalán volt a félkör alakú karám. Kerítése oszlopokból, *kötőfákból* (*riglifákból*) és lécekből készült, szabályozható tolóajtó volt rajta, közelében egy kisszékek állott. Alom a juhok alatt nem volt, de a gulyás minden reggel kitararította a juhszint vagy a hodályt. Ide csak akkor engedték be a juhokat, ha zivatar jött. Ilyenkor még nappal is beteretltek, mert a jég nagyon megveri a juhokat. A náddal fedett hodály nem volt lepadlásolva, sem kívül sem belül nem meszelték, a falak a juhoktól beszírozódtak. Csak télire almoztak. A trágyát tavasszal kiverték ganének, vagy ásóval kivágták, ezzel forralták a savót.

A juhok reggel csak addig voltak a karámban, míg megfejték őket. A fejés a karám ajtaja előtt történt. A gulyás az ajtó előtt egy kisszéken ülve fejt. Az *esztrenghajtó* bement a karámba, először kieresztette a kosokat. Bandula Sándor gulyás rákiáltott a kosokra: „Miska, Samu, Lőrinc, Jakab, kifele!” Igyekeztek is. Azután nem retesztelte be egészen az ajtót és a rés mellé ült. Organtillal lekötött kis fadézsába fejt. A juhok maguk bújtak ki a résen, de a makrancosabbakat úgy kellett kitélni. Egyik kezével a nyakát fogta, a másikkal a farkát tolt. A résen kihaladó juhokat a fejő elkapta. Megfogta a lábát, maga elé húzta farral és már fejte is. A szelíd juhot nem kellett fogni fejés közben. Némelyik igyekezett

elugrani. Ilyenkor a tőgyet erősebben tartották, mert különben elment. A fejő egyik kezével a *tőgyet* hátulról alányúlva fogta és fölfele tartotta. Ha lazán tartotta, akkor a juh elugrott és elvitte a tejet. A makrancost betörték. Eladták azt a birkát, melyet egyáltalán nem lehetett fejni. Amint a juhokat *esztrengára* hajtották, a *canga* és a *meddő* juhokat kieresztették.

Ha maguktól mentek is a kútra, állandóan volt víz az alacsony vályúban. Amikor legelés közben kezdtek meg-megálni, s ha ilyenkor meglátták a kutat, akkor beszaladtak.

Ha szűken volt a mező, akkor a juhok virradatkor, hűvössel mentek legelni. Ha a mező jó volt, nem iparkodtak annyira, elindultak ők maguktól. A legelésnél sem őrizte őket senki sem, nem mentek nagyon széjjel. Csak addig vigyáztak rájuk, míg kisbárányok voltak közöttük, hogy el ne hagyják azokat, mert a bárány elaludt, könnyen elhagyhatták. A Csáky-járáson nem használtak terelésre kutyát. Olasz Ernő szerint az olyan nagy darab földre, mint a Csáky-járás, nem kellett kutya. Ha a gyöp jó volt, akkor naponta rövidebb ideig legeltek, kevesebbet feküdtek. Nagy melegben — akármilyen volt a mező — elbújtak a meleg elől, leginkább a hodály északi oldalához lapultak. A meleget ugyan a juh szereti (jobban mint a hideget), de a nagy meleg elől és a légy elől elbújik; a legyektől fél legjobban. Délben a birka nem legelt. Délután későbben hajtották ki őket, mint a lovakat, marhákat. Ha a Pusztán az emberek sokáig deleltek, mondták: „Jukihajtásig deleltünk!” A juh is mindig ott pihent, ahol megszokta, a legelőn nem feküdtek le, bementek a megszokott helyükre, a hodály közelébe.

Májusban nyírtak, s erre a gulyás *birkanyírókat* fogadott. Sámsonban voltak jó birkanyírók. A nyírásra a gazdák is kijöttek, s amikor megérkeztek, elkezdték a nyírást. Olyan gyorsan nyírtak, hogy alig győzték fogdosni a birkákat. Egy meddőt levágtak, s paprikást főztek. Már délután 5 órakor vitték is haza a birkanyíró asszonyokat, akik jól kerestek.

A gulyás minden anyajuh után 3 kg sajtot adott a gazdának. A savót felforraltta, s még egyszer felöntötte édestúrónak, ez a gulyásé lett. A savót a malacok ették meg.

Aratás után az ökröket és hámos lovakat hazavitték a gazdák a tanyájukra: hordásra és ugarolásra. Elvitték a megellett tehenet, valamint a maguk fogadta bojtárt is. Az elvitt jószág nem is került már vissza. Amikor száraz nyár volt és leégett a mező, akkor nem csak a lovakat, de a marhákat is elvitték. Ha a nyár végére jó mező lett, akkor a marhákat visszahajtották. Ha teljesen lekopott a mező, akkor a gazdák hazahajtották a jószágot, csak a juhok maradtak kint. A nyár utolján, amikor a belső tanyákon bővebben volt abrak, takarmány, akkor mindenki elvitte a magáét. A juhok a hó leestéig a Pusztán maradtak. A juh a fagyos földön nem szeretett legelni, ezért az állandó hideg beálltával hazahajtották. Általában a gazda fia ment ki, vagy a bérest küldték ki kiválogatni a birkákat.